
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 347.21

А. В. ЛАНДИНА
Д. М. огли АСКЕРОВ

**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ
ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ**

Статтю присвячено проблемі визначення соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, відповідальність за які передбачена нормами, включеними у Розділ XVIII Особливої частини КК України. Автор доводить актуальність даної теми з огляду на те, що кількість цих злочинів у КК України 2001 року значно збільшилася, порівняно із КК України 1961 р. Була приділена увага виявленню підстав і умов криміналізації. Необхідність криміналізації вказаних у даних нормах КК України протиправних діянь була доведена шляхом встановлення суспільної небезпечності кожного із злочинів проти правосуддя, на основі чого була встановлена суспільна небезпечність злочинів проти правосуддя в цілому.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, суспільна небезпечність, криміналізація, соціальна обумовленість, кримінальна відповідальність.

Ландина А.В., Аскеров Д.М. огли. Социальная обусловленность установления уголовной ответственности за преступления против правосудия

Статья посвящается проблеме определения социальной обусловленности установления уголовной ответственности за преступления против правосудия, ответственность за которые предусмотрена нормами, которые включены в Раздел XVIII Особенной части УК Украины. Автор доказывает актуальность данной темы основываясь на том, что количество этих преступлений в УК Украины 2001 года значительно возросло, по сравнению с УК Украины 1961 г. Было уделено внимание выявлению предпосылок и условий криминализации. Необходимость криминализации указанных в данных нормах УК Украины противоправных деяний была доказана путем установления общественной опасности каждого из преступлений против правосудия, на основе чего была установлена общественная опасность преступлений против правосудия в целом.

© ЛАНДИНА Анна Валентинівна – кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© АСКЕРОВ Дамед Мукафат огли – студент 4-го курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ключевые слова: *преступления против правосудия, общественная опасность, кри- минализация, социальная обусловленность, уголовная ответственность.*

Landina Anna, Askerov Damed. The social element of criminal responsibility for crimes against justice

The article is dedicated to the problem of defining the social agreement of the establishment of criminal responsibility for crimes against justice, responsibility for which is provided by the norms, which are included in Section XVIII of the Special part of the Criminal Code of Ukraine. The author proves the topicality of this theme based on the fact that the number of these crimes in the Criminal Code of Ukraine of 2001 increased considerably, compared to the Criminal Code of 1961. Was paid attention to identifying prerequisites and conditions criminalization. The need for the criminalization of the norms of the Criminal Code of Ukraine of illegal acts was proved by the establishment of social danger each of the offences against justice, on the basis that established the social danger of the crimes against justice in general.

Key words: *crimes against justice, social danger, criminalization, social agreement, criminal responsibility.*

Одним з найголовніших надбань суспільства є право на справедливе та незалежне правосуддя. Як зазначає С.Є. Дідик, громадська довіра й повага до судової влади – це гарантія ефективної роботи судової системи¹. Наявність такої довіри передбачає існування певних засобів, що забезпечують відповідальність за проти-правні діяння, які спрямовані на порушення нормального функціонування системи правосуддя. Одним із таких засобів є кримінально-правова охорона правосуд-дя від злочинних посягань.

Положення про належну роботу суддів та інших учасників правосуддя закріплені як на національному, так і на міжнародному рівнях. Загальна декларація прав людини 1948 року (ст. 10), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ст. 14 (1)), Конвенція про захист прав людини і осно-воположних свобод 1950 року (ст. 6) гарантують право кожної особи на справед-ливий і публічний розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним, компетентним та неупередженим судом у встановленому законом порядку. Зна-чені положення відображені в Конституції і законах України та охороняються нормами КК України.

Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя в Україні встанов-люється статтями, включеними у Розділ XVIII Особливої частини КК України. В цей розділ входить тридцять одна норма (ст.ст. 371–400) що визначають покаран-ня за посягання на нормальну діяльність не тільки судової влади, а й органів, що сприяють процесуальній діяльності з виконання судом функції правосуддя (ор-ганів прокуратури, слідства, дізнання), а також органів, що виконують винесені судами вироки, ухвали, постанови та інші судові рішення. КК України 2001 р. значно розширив коло кримінально каранних діянь у сфері правосуддя порівняно із КК 1961 р. у зв'язку із потребами сьогодення. Тут закономірно постає питання про соціальну обумовленість, яке і буде нами досліджуватися.

Взагалі питання кримінально-правової охорони правосуддя розглядали такі вчені, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, І.С. Власов, П.А. Воробей, О.О. Кваша, О.М. Костенко, Я.М. Кульберг, О.М. Литвак, А.А. Музика, В.О. Навроцькій, Ш.С. Рашковська, О.Я. Светлов, З.А. Тростюк, І.М. Тяжкова, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші. Водночас, незважаючи на велику кількість праць з питань кримінально-правової охорони правосуддя, питання соціальної

обумовленості кримінальної відповідальності за ці злочини майже не досліджується.

Питання соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за ті чи інші протиправні посягання завжди було актуальними. Це пояснюється тим, що у суспільстві постійно відбуваються зміни, тобто воно є динамічним, а чинне законодавство повинно відповідати потребам суспільства на кожному етапі розвитку. У випадку, якщо закон про кримінальну відповідальність неадекватно відображатиме суспільну потребу, він не матиме можливості регулювати поведінку людей та самим своїм існуванням підриватиме авторитет кримінального права². Соціально обумовленість внесення змін до закону має пояснювати необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, підвищувати наукову обґрунтованість змісту закону³.

Криміналізація є одним із основних засобів боротьби із протиправними діяннями, що є суспільно небезпечними. Сутністю криміналізації є віднесення того чи іншого суспільно небезпечного діяння до злочинних з встановленням за нього кримінальної відповідальності⁴. Так вчені (Л. П. Брич та В. О. Навроцький) вказують, що кримінальна правотворчість зумовлена суспільними потребами, зокрема в застосуванні такого крайнього заходу як встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання⁵. Тобто, встановлення кримінальної відповідальності за певне суспільно небезпечне діяння повинно зумовлюватися саме соціальними потребами, що виникли в суспільстві. В теорії кримінального права зазначається, що є причини і умови криміналізації протиправних діянь.

Щодо умов криміналізації, то вчені виділяють наступні: а) діяння, що криміналізується повинно бути суспільно небезпечним; б) повинно мати достатньо широку розповсюдженість; в) позитивні наслідки криміналізації, що очікуються, повинні перевищувати її негативні наслідки; г) криміналізація діяння не повинна суперечити Конституції, діючому праву та міжнародним угодам; д) криміналізація не повинна суперечити нормам моралі; е) криміналізація повинна бути здійсненою в процесуальному і криміналістичному аспектах; ж) криміналізація не повинна проводитись, якщо боротьба з даним шкідливим для суспільства діянням можлива і ефективна за допомогою інших, більш м'яких заходів⁶. Потреба криміналізації протиправних діянь у сфері правосуддя обумовлена саме їх суспільною небезпечністю та широкою розповсюдженістю.

У науці кримінального права є різні погляди щодо підстав і принципів криміналізації⁷, але, як правило, вона зумовлена суспільною необхідністю криміналізації певного протиправного діяння, що обумовлюється його суспільною небезпечністю. Суспільна небезпечність як сутність таких діянь є головним критерієм віднесення їх до категорії злочинів, зведення їх в ранг кримінальної поведінки, і є підставою соціальної зумовленості кримінально-правової заборони.

Суспільна небезпечність як соціально-правова категорія виконує в кримінальному праві багатофункціональну роль як на законодавчому, так і на правозастосовчому рівнях (віднесення діяння до злочинів, зміст та структура санкцій, диференціація відповідальності, звільнення від неї, індивідуалізація покарання тощо)⁸. Кримінально-правова суспільна безпека – це певний об'єктивний анти-соціальний стан злочину, зумовлений усією сукупністю його негативних якостей та ознак, який містить у собі реальну можливість спричинення шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом⁹. Поряд з цим кожне кримінально-проти-

правне діяння має особливості прояву. Такими рисами наділені і злочини проти правосуддя. Щодо принципів криміналізації, то кримінально-правова заборона визначає вимоги до кожної кримінально-правової норми, відповідність з якими забезпечує логічну узгодженість її з системою права взагалі та кримінального права зокрема¹⁰.

Суспільна небезпечність злочинів проти правосуддя завжди усвідомлювалась суспільством, тому і покарання за ці діяння було досить суворим. Це обумовлювалось тим, що злочинець при вчиненні вказаних злочинів, переслідуючи свої інтереси, водночас посягав на систему правосуддя, і тим самим створював перешкоди для справедливого притягнення до відповідальності винних у вчиненні злочинів.

Підстави для криміналізації відповідних протиправних діянь були закладені історично. В процесі розкриття соціальної сутності даних злочинів необхідним є встановлення суспільної небезпечності кожного із злочинів проти правосуддя з метою визначення суспільної небезпечності даних злочинів в цілому.

Суспільна небезпечність завідомо незаконних затримання, приводу або арешту (ст. 371 КК України) полягає у перешкоджанні нормальному здійсненню правосуддя, а також у тому, що позбавлення особи волі на будь-який термін за відсутності законних підстав або з порушенням встановленого порядку у процесі здійснення правосуддя завдають істотної шкоди інтересам правосуддя, а також посягають на гарантовану Конституцією України свободу і недоторканність особи¹¹.

Щодо злочину, передбаченого ст. 372 КК України, то суспільна небезпечність притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності в тому, що порушується належне здійснення правосуддя, грубо порушуються права і свободи цієї особи, породжують у неї та інших осіб відчуття соціальної і правової незахищеності, підривають віру у справедливість і законність правосуддя¹². У результаті примушування давати показання (ст. 373 КК України), окрім належного здійснення правосуддя, порушуються права і свободи людини і громадянина, тому що у Конституції України закріплене положення, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

Стосовно порушення права на захист (ст. 374 КК України), то таке протиправне діяння посягає на здійснення правосуддя, а також на конституційне право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист під час досудового чи судового провадження. Злочин, передбачений ст. 375 КК України («Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») посягає, в першу чергу, на конституційні засади здійснення судочинства, а також на життя чи здоров'я, свободи, недоторканність, майнові лага чи інші законні інтереси учасника процесу.

Втручання у діяльність судових органів (ст. 376 КК України) несе в собі небезпечність для реалізації належного правосуддя, конституційного принципу незалежності суддів при здійсненні судочинства. Так само суспільну небезпечність для реалізації вказаного принципу, а також на порядок здійснення правосуддя суддями, народними засідателями чи присяжними становлять і такі злочини, як незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376-1 КК України), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України), умисне заподіяння шкоди майну судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України), посягання на життя

судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України).

Щодо злочину, передбаченого ст. 380 КК України, то невиконання заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, крім того, що перешкоджає ефективному здійсненню правосуддя, ставить у небезпеку життя і здоров'я працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів. аналогічну суспільну небезпечність має і такий злочин, як розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України).

Щодо суспільної небезпечності невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), то вона полягає у порушенні нормального здійснення правосуддя, у незабезпеченні своєчасного і повного виконання судового рішення, порушенні порядку виконання службовими особами своїх повноважень.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України) порушує правосуддя в частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у справі, а це ставить під загрозу діяльність суду, правоохоронних органів, порушуються основні засади правосуддя (законність, забезпечення доведеності вини, справедливості). Крім того, порушується ряд прав та свобод людини, які закріплені в Конституції України¹³.

Щодо відмови свідка від давання показань або відмови експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385), суспільна небезпечність цього злочину полягає у тому, що дане протиправне діяння порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства щодо одержання необхідних доказів, ускладнює здійснення діяльності щодо відправлення правосуддя, перешкоджає встановленню істини у справі та постановленню дійсно правосудного судового акту.

Щодо суспільної небезпечності злочину, передбаченого ст. 386 КК України (перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку), то цей злочин протидіє органам дізнання, досудового слідства та суду в одержанні необхідних доказів та встановленні істини у справі при розслідуванні злочинів та судовому розгляді кримінальних і цивільних справ, перешкоджає постановленню правосудного судового акта і посягає на безпеку й особисту недоторканість осіб, діяльність яких сприяє здійсненню правосуддя.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 387 КК України (розголошення даних оперативного-розшукової діяльності, досудового розслідування), полягає в наступному: внаслідок таких діянь порушується робота суду, слідчого, органів дізнання та досудового слідства; створюються перешкоди своєчасному виявленню, розкриттю та припиненню злочинів; ускладнюється діяльність органів слідства та суду щодо всебічного, повного й об'єктивного розслідування та розгляду кримінальних справ, під загрозу ставиться правосуддя як таке.

Наступні три злочини проти правосуддя (приховування майна; ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі), передбачені ст.ст. 388–390 КК України, є суспільно небезпечними з тієї причини, що вони перешкоджають належному здійсненню правосуддя шляхом невиконання вироків і покарань різних видів. Нормальну діяльність виправних установ порушують такі злочини, як злісна непопора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК Ук-

раїни) та дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України). Саме цим вони і порушують нормальне функціонування системи правосуддя.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) також порушує належне здійснення правосуддя, а також посягає на забезпечення виконання вироку у виді позбавлення волі чи арешту особи, або постанови судді чи ухвали суду про застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту. Втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України) так само порушує порядок виконання постанови суду про поміщення особи в такий заклад, що і посягає на правосуддя в цілому. В цьому полягає суспільна небезпечність вказаних злочинів. Не менш суспільно небезпечним злочином є порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України), яке порушує забезпечення адміністративного нагляду за окремими категоріями раніше судимих осіб, а це так само негативно відбивається і на здійсненні правосуддя.

Приховування злочину (ст. 396 КК України), на наш погляд, є одним із найбільш суспільно небезпечних злочинів проти правосуддя: саме цей злочин перешкоджає своєчасному виявленню, припиненню та розкриттю злочинів, чим створює дуже серйозну небезпеку для здійснення правосуддя в цілому.

Ряд злочинів проти правосуддя посягають на нормальну діяльність захисника чи представника особи в процесі надання правової допомоги: це втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України), погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України). Ці злочини посягають, так само, як і попередньо розглянуті, на порядок здійснення правосуддя. Крім того, вони спрямовані на перешкоджання діяльності захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги, а також на порушення права особи на її захист чи представлення її інтересів під час розгляду справи в суді.

Крім того, варто вказати, що більшість із злочинів проти правосуддя порушують конституційні права людини і громадянина, здоров'я та життя особи, її честь, гідність тощо.

Таким чином, встановивши суспільну небезпечність кожного із злочинів проти правосуддя, ми маємо можливість визначити суспільну небезпечність даної групи злочинів в цілому. Вона полягає в наступному:

- 1) порушується нормальна діяльність органів дізнання, досудового слідства, суду при розслідуванні та судовому розгляді кримінальної чи цивільної справи;
- 2) ускладнюється здійснення всебічного, об'єктивного та повного розслідування та розгляду кримінальної чи цивільної справи;
- 3) створюються перешкоди для встановлення істини у справі і винесенні правосудного судового акту;
- 4) порушуються конституційні права і свободи людини і громадянина осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- 5) відбувається посягання на честь та гідність осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Визначивши суспільну небезпечність злочинів проти правосуддя, ми можемо стверджувати, що встановлення кримінальної відповідальності за вказані протиправні діяння є цілком виправданим і доцільним, тобто повною мірою соціально

обумовленим. Хоча це не означає, що вказані норми є досконалими, тому для підвищення їх ефективності потрібне ретельне дослідження як цих норм, так і їх практичне застосування з метою виявлення проблем, пов'язаних із їх застосуванням.

1. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук / Дідик С. Є. – К, 2008. – С. 4. 2. Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією: дис. ... канд. юрид. наук / Плотніков А.В. – Х., 2010. – С. 69. 3. Борисов В.І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони / В.І. Борисов // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13–14 грудня 2002 р. – Х.: Право, 2003. – С. 288. 4. Лопашенко Н.А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Лопашенко Н.А. – СПб.: Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2004. – С. 271. 5. Брич Л.П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія / Л.П. Брич, В.О. Навроцький / вступ. стат. М.Я. Азаров. – К.: Атіка, 2000. – С. 13. 6. Курс российского уголовного права. Общая часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 2001. – С. 22. 7. Омельчук О.М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук / Омельчук Л.М. – Львів, 2002. – С. 25. 8. Там само. – С. 26. 9. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права: [учеб. пособие для вузов МВД СССР] / Ляпунов Ю.И. – М.: ВЮЗШ, 1989. – С. 39. 10. Брич Л.П., Навроцький В.О. Цит. праця. – С. 20. 11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2003. – С. 861. 12. Там само. – С. 863. 13. Хабибуллин М. Х. Ответственность за заведомо ложный донос и заведомо ложное показание по советскому уголовному праву / Хабибуллин М.Х. – Казань: Издательство Казанского университета, 1975. – С. 25.

УДК 343.12

Д. П. ПИСЬМЕННИЙ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Висвітлюються сучасні проблеми збирання доказів за новим КПК України у професійній діяльності слідчого. Звернено увагу на те, що в професійній діяльності слідчого можна виділити такі її компоненти: правозастосовчий, психологічний, пізнавальний, повсвідчувальний. Обґрунтовано пропозиції щодо внесення доповнень до КПК України.

Ключові слова: збирання доказів, слідчий, професійна діяльність, кримінальне провадження, новий КПК.

Письменный Д.П. Современные проблемы собирания доказательств в профессиональной деятельности следователя

© ПИСЬМЕННИЙ Дмитро Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України